Захааминай аймагай олониитын газетэ

Аяалай туг

2017 оной майн 12
№ 9 (3977)
1965 онһоо гарана

Үдэрэй һонин

Заншалта болоһон Илалтын һайндэр

Илалтын һайндэр уггахаяа бүхы зон олоороо сугларбад. Тэдэнэй дунда эгээ түрүүн ябагшад Холтоһон һуурин заставын пограничнигууд, дайнай ба ажалай ветерануд, хилэ харуулгын сэрэгшэд, һурагшад ба ажалшад.

Захаамин нютагайнгаа гудамжаар аймагай түрүү болохо «Дурасхаалта ном» ябуулаа. Тэрэ ном соо 7428 фронтдо татуулһан сэрэгшэдэй, 5268 нэрэнууд ороһон байна.

Үшөө тиихэдэ олон томошуул ба багашуул бүхыроссин «Бессмертный полк» гэһэн акцида олоороо хабаадаа.

Баяр баясхалангай үгэнүүдые аймагай гулваа С.В. Гонжитов, хотын гулваа Е.Н. Поляков, аймагай ветерануудай нэгэдэлэй толгойлогшо В.Ц. Доржиев, аймагай сэрэгэй комиссар В.С. Цыдыпов гэгшэд нютагаархидтаа дамжуулаа.

Тэрэнэй һүүлээр дайнай үеын дуунуудаар ба хатар наадаараа Закаменск хотын дуу хатарай 9 газарта аймагай ансамбльнууд хүнүүдэй урма баярлуулаа.

Дайнай газарта унаһан сэрэгшэдтэ минутын хугасаа соо абяагуй зогсолго үнгэрөө.

«Рекорд Победы» гэһэн акци олон тоото хүнүүдые суглуулаа.

Обелискын дэргэдэ «Аллея свечей» гэһэн акци үнгэрбэ.

Майн 9-эй һайндэр аяар холын 1945 оной илалтын салюдаар дүүрээ.

Долгорма Тогмитова,
манай корр.

Шэнжэлгэ

Түрэл дайдаяа мэдэ!

Апрелиин 28-да Захааминай 1-дэхи дунда һургуулиин дэргэдэ Захаамин аймагай тогтоһоор 90 жэлэй ойдо зорюулагдаһан «Түрэл дайдаяа мэдэ!» гэһэн республиканска научно-практическа конференци үнгэрбэ.

Конференциин зорилго хадаа шэнжэлэлгын ба бэдэрэлгын ажал үргэдхэхэ. Энэ конференцидэ һургуулиин ехэ классай һурагшад, оюутад ба аймагай ажаһуугшад хабаадабад.

Научна-практическа конференци хэдэн таһаг боложо үнгэрөө. Эгээл олон хабаадагшад, тодорхойлбол, 140 хүн «Краеведени» гэһэн таһагта тудалдаа. Эндэ хадаа заха хизааргүй темэнүүд үгтөө. Экспертын бүлэгтэ манай нютагай хүнүүд орохон байна. Нэрлэбэл, педагогическа наукануудай кандидадууд В.М. Бадмаев, Ц.Р. Базаров, Е.Г. Базарова, Е.Р. Тармаева, Т.Д. Жалсанова, Т.С. Цыбикова.

«Краеведени» гэһэн секциин 1-дэхи подгруппа соо нэгэдэхи һуури Энхэ Соктоев (11 кл, Борто), хоёрдохи һуури – Булат Борбоев (11 кл, Борто), гурбадахи һуури – Арюна Аюшеева (8 кл, 1-дэхи һургуули) эзэлбэд. Энэ секциин 2-дохи подгруппа соо Долгорма Лайданова (Ёнгорбой), Сарана Базарова (Михайловка), Инесса Будаева (Дүтэлүүр), 3-дахи подгруппа соо Сарюна Васильева ба Туяна Рампилова (4-дэхи һургуули), Сарюна Цынгеева (Бүргэ), Яна Глейзер (5-дахи һургуули), харин 4-дэхи подгруппа соо Жанна Базарова (8 кл, Сахирай интернат), Елизавета Насоненко (Захааминай техникум), Татьяна Андриянова (11 кл, Үлэгшэн) шалгарбад.

«Экологи, экономика и туризм» гэһэн секци соо Гунсыма Цыбиковагай ба Саяна Гармаевагай (5-дахи һургуули), Сэлмэг Бандановагай ба Маргарита Лагконовагай (Михайловка), Аюр Цыренжаповай хүдэлмэринүүд эрхим гэжэ тоологдобо.

«Творчество» гэһэн секци соо Екатерина Банзаракцаева (5-дахи һургуули), Жаргал Будаев (Үлэгшэн), Бэлигма Ганжурова (Бүргэ) гэгшэд эрхимлээ.

Үшөө тиихэдэ һурагшадай хүдэлмэринүүдһээ гадна багшанарай ажалнууд хоёр подгруппа соо сэгнэгдэбэ. Түрүүшын подгруппа соо Х.Д. Дампилова, Дабаатын һургуулиин багша, Ж.Б. Очирова, Үлэгшэнэй һургуулиин багша, Б.Д. Базаров, 4-дэхи һургуулиин багша, Н.А. Мисюркеева, багшын ажалай ветеран шалгарбад. Хоёрдохи подгруппа соо Д.З. Шаракчинова (Зэдын аймаг), О.В. Мардоленова (Холтоһон), Б-Х. Б. Доржиева (Үлэнтэ), М.А. Цыбикова (5-дахи һургуули) эрхим боложо тодороо.

Долгорма Тогмитова,
манай корр.

Санжайжаб БАНЗАРАКЦАЕВ

Илалтын сэрэгшэд

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай дүүрэхэ үедэ байлдаануудта баатарлигаар хабаадажа шархатаһан, гаргүй болоһоншье, хүлөө тайруулжа, дохолон болоһон улаан сэрэгшэд тоонто нютагтаа бусажа ерээ.

Манай Санага нютагта нэжээд хүлөө тайруулһан, хоёр таягаар ябадаг улаан сэрэгшэд Гапилов Борбогой Бандеев Фёдор хоёр ерээ. Ардаев Бадархын баруун гарынь тохоногһоон доошо миин эзэгүй һэнжэгэлзэжэ байха.

Теэд яахабши, тэдэнэр үе мүсэ дутуушье һаа, колхозойнгоо ажалда эдэбхитэйгээр ябажа, ажалта үдэр олоод, гэр бүлэдөө туһалаад байгаа.

Борбогой абгай уран дүйтэй хадаа колхоздоо, зондоо хэрэгтэй бүхы юумэ хээд лэ байха. Гэрэй сонхын холоодо, раама, үүдэ, шарга, гар тармуул хэхэ, мориной тэргэ, хомууд заһаха гэхэ мэтын элдэб ажал хээд, зарим колхознигуудһаа үлүү ажалта үдэр олоод байдаг һэн.

Ардаев Бадарха абгай харуулшанаар хүдэлхэ, колхозой почто тарааха.

1952 ондо колхоздо автомашина абтаха болобо. Теэд жолоошон байхагүй, нютагтаа гансал Бандеев Фёдор жолоошон байгаад, үрөөһэн хүлгүй. Фёдор Бадмаевич: «Энэ «ЗИС-5» машиныш табан хургандаал адли мэдэхэб, би ябуулхамни, дайнда иимэ машинада ябаһан сэрэгшэб!» – гэжэ колхозой правленидэ дурадхал оруулба, түрүүлэгшэ зүбшөөбэ.

Долгор һамганиинь уран

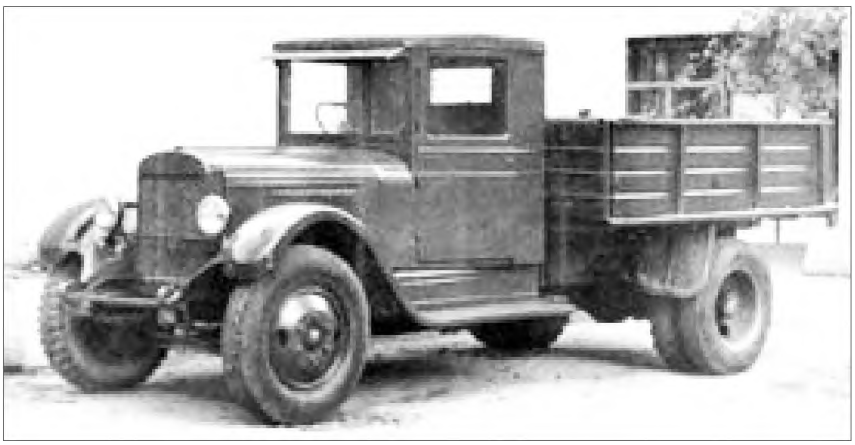

дархан хадаа нэгэ һүниин туршада утахан түмэрөөр рычаг хээд, машинын сцепленийн педальда шурабаар бүхэлбэ. Тэрэ рычагаа гараараа саашань дарахада, хүлөөрөө педаляа дараһантай адли болгожо тохёоруулба. Машинаа ябуулжа үзэбэд, ямаршье һаадгүй машинаа ябуулжа, зогсоожо шадаха байба.

Фёдор Бадмаевич аймагай ГАИ-да шалгалта баряад, эрхим жолоошон гэжэ тоологдоод, гуша гаран жэлдэ энэ дуратай ажалдаа хүдэлжэ, наһанайнгаа хүндэтэй амаралтада гараһан намтартай.

Манай жолоошон Лайжад-Доржо ханитаяа 1965 оной зун Зэдын үртөөһөө колхоздоо мориндо хүллэхэ хэдэн граблинуудые тээгээд, Дэрэстэйн дардам харгыгаар табилуулжа ябаба. Урдаһаан «Урал» мотоциклоор ерэжэ ябаһан хүнэй харагдахада, энэ инспектор лэ байха гээд, машинаа аалидуулба. Тэрэшье бэзэ, инспектор байлгахын тэмдэг үгэбэ. Документынь хараад, инспектор ахалагша лейтенант Замарадский гээшэб, кабинаһаан гара гэбэ.

Кабинаа нээгээд гарахадаа, үрөөһэн хүлтэй, хоёр таягтай хүн гараба. Замарадский гайхаад:

- Я не понимаю, кто вы такой? – гэбэ.

- Товарищ старший лейтенант! Я водитель 1 класса, на войне служил шофёром, потерял ногу в Сталинградской битве, где командовал тогда генерал, сейчас Маршал Советского Союза, дважды Герой Советского Союза, кавалер десяти орденов Ленина Василий Иванович Чуйков. Работаю шофёром колхоза «Коммунизм» Закаменского района более 15 лет! – гэжэ жагсаалда байһандал элидхэхэдэнь, инспектор Замарадский:

- Всё ясно, с сегодняшнего дня мы хорошие друзья. Желаю счастливого пути! – гэжэ сэрэгэй ёһоор өөртэнь элидхэбэ.

Хажуудань һууһан Лайжад-Доржо нүхэрынь:

- Энэ сагдаашни танһаа айха шэнги болоол, – гэжэ нюдөө ехэ болгодхёод һууба. Жолоошон нүхэртөө:

- Һайн танилтай болобоб

(Үргэлжэлынь 4-дэхи нюурта).

(Үргэлжэл).

ди, танил гээшэшни далай шэнги юм гэжэ урданай зугаа бии юм, – гэбэ.

Фёдор Бадмаевич зондоо ехэ туһатай, хүндэтэй жолоошон байгаа. Нютагай зон, колхознигууд Городок, Сахир (тиихэдэ аймагай түб байгаа) ошоходоо гансал колхозойнгоо ашаанай машинаар ашаа тээбэри дээрэнь арга хургаа оложо һуугаад ябадаг байгаа. Жолоошон тон харюусалгатай, хүнүүдые һуулгаа һаа, яагаад һуужа ябахаб, хаана һуухаб, юунһээ барилсажа ябахаб гэхэ мэтээр һайнаар заажа үгэхэ. Машина байлгаха гэбэл, ямар дохёо үгэхэбтэ гэжэ ойлгуулхал даа. Тэрэ үеын хүнгэн бэшэ сагта жолоошоной хүндэ ажалда үдэр, һүниие, холо ойрые, үбэл зуниие илгангүй шармайн оролдожо ябаа. Харгы зам гээшэмнай тиихэдэ зэрлиг зандаа, мүнөөнэй дардам харгы бэшэ байгаа. Колхозоо хүсэ шадалтай, баян болгохын түлөө, дайнай хатуу шэрүүниие үзэһэн хадаа, дайнһаа амиды мэндэ ерэһэндээ баярлажа, ажалдаа шуумайн ородог юм һэн. Колхозой тэрэ үеын залуу жолоошодые Фёдор Бадмаевич хүмүүжүүлһэн гэхэдэ, ямаршье алдуу болохогүй. Колхозой правлени тэрэниие ехээр хүндэлхэ, хэһэн, бүтээһэн ажалынь сэгнэхэ, ажалайнь журамые һайшааха. Правлениин, парткомай, профкомой зүгһөө шагналнуудые барюулжал байха, жэлэй дүүрэхэдэ колхозой Хүндэлэлэй самбарта оруулагданхай байхал даа. «7-дохи, 8-дахи, 9-дэхи табан жэлнүүдэй Ударник» гэһэн тэмдэгүүдээр шагнагдаһан бэлэй.

Дайнһаа бусажа ерэхэдээ Улаан Одоной орденоор, «Шэн зоригой түлөө» медаляар шагнагдаһан ерээ. Дайнай дүүрэһэнэй һүүлээр «1941-1945 онуудай Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда Германиие илаһанай түлөө» болон юбилейнэ дүрбэн медаляар шагнагдаһан байна.

Наһанайнь нүхэр Логинова Долгор Доржиевна Буряад орон, СССР гүрэн соогоо мэдээжэ алта, мунгэнэй дээдэ гарай уран дархан гэжэ сууда гараһан бэлэй. Уряа сагай удхаар эхэнэрнүүдэй гоёолто зүүбшэнүүдые өөрын маягаар гаргажа, уран гоёор зохёон бүтээдэг байгаа. Эрэшүүлэй мүнгэн хэтэ хутага, дааһа нэгэ доро эблүүлжэ, хүнэй захиһан эрилтын ёһоор урладаг байгаа. Лубсан абань суутай дархан хадаа, Долгор басагандаа угайнгаа дарханай уранай һургаалые дамжуулһан бэлэй. Долгор Доржиевна өөрын бодол һанамжатай, хүниие шарайшалангүй, һажаангүй һанаһанаа сэхэ руунь алдуугүй шадамараар урлан бүтээдэг зангаараа бэшэнһээ онсо илгардаг юм.

1940, 1959 онуудта Москвада болоһон Буряадай искусство болон уран һайханай, үндэһэн зохёолой декадада хабаадажа, хэһэн ажалнуудынь үзэсхэлэндэ табигдажа, бултанай анхарал татаа. Эрхим дэмжэлгэдэ хүртэжэ, нэрэеэ нэрлүүлжэ, гуаа һайхан зүйлнүүдынь Ленинград, Баку, Алма-Ата хотонуудта харуулагдаһан, магтуулһан юм – иимэ аза ехэтэй эхэнэрэй дээжэ байгаа. Уран бүтээлнүүдынь Долгор Доржиевнагай уг гарбалтан, уран дарханайнгаа абари, заншалые, ухаансар шадалые зуун жэлһээ үлүү саг соо алдангүй, уг гарбал соогоо дамжуулжа ябана гэжэ үбгэд хүгшэднай хэлсэдэг юм.

Теэд Долгор Доржиевнамнай мүнхэ дэлхэйн хайрлажа үгэһэн үшөө нэгэ бэлиг талаантай эзымнай байһан. Үбшэнтэниие эмшэлхэ, хүнэй хүнды яһанай, хабиргын хухарха эбдэрхэдэ, эмтэй эрхыгээрээ, домтой долёобороороо барижа суглуулаад, ниилүүлэн хабтаһанда тааруулжа уяад, түргэн сагта эдэгээдэг байгаа. Нютагаархидынь холо газараар ябалтагүй, рентгендэ харуулжа, операцида орожо зоболтогүй бэлэхэнээр халуун туһа абанабди гэжэ үндэрөөр сэгнэдэг һэн. Ёһотой «Бурханһаа» туһа абанабди гэжэ үндэр сэгнэлтэ үгэдэг һэн. Хэды олон, холо ойрын хүн зон элдэб үбшэеэ эмшэлүүлээб даа, хэн тооложо үзэбэ.

Долгор Доржиевнагай туһаниинь, ажалынь дээгүүр сэгнэгдэжэ, соёлой талаар олон суглаа хуралнуудта уригдажа, холо газарнуудаар ябажал байха, хайра шагналнуудые абажал байха.

Фёдор Бадмаевичтан хоёр үхибүүдээ Геля басагаяа, Виктор хүбүүгээ гарынь ганзагада, хүлынь дүрөөдэ хүргэхэдөө, эрдэмэй дээжые олгуулһан байна. Таабай, төөбии хоёр 5 зээнэртэй, 5 ашанартай боложо, обогор баян хүгшэд байһан бэлэй. Нютагтамнай иимэ буянтай айл байһан. Виктор хүбүүниинь партийна дээдэ һургуули дүүргэнхэй. Нютагтаа, Мэлэдэ парткомой секретаряар хүдэлөө, партиин райкомдошье хүдэлөө. Санагадаа сомоной түрүүлэгшээр хүдэлһэн.

Уран бэлиг

«Мүнхэ ногоон хасуури» романай геройнууд

Үнгэрһэн жэлдэ Банзар Доржеевэй «Түүхэтэ нэгэ зурагай геройнуудые Ардан Ангархаевай «Мүнхэ ногоон хасуури» романай геройнуудтай зэргэсүүлгэ» гэһэн элидхэл бэлдэхэдэнь, 8-9 -дэхи классуудта хамта һурадаг бидэнэр энэ зохёол һонирхон шагнаа һэмди. Багшамнай нютагай түүхэ, нютагаархинайнгаа ажабайдал тухай һонирхолтойгоор хөөрэдэг һэн. Тиимэһээ би энэл темэ саашань үргүүлжэлүүлэн, нютагай түүхэ, жараад оной ажабайдал, тэрэ үеын хүнүүдые уран зохёолшо Ардан Ангархаевай «Мүнхэ ногоон хасуури» гэһэн романай геройнуудай ажабайдалтай зэргэсүүлхэ гэжэ бодооб.

Манай Далахай нютаг зохёол соохи Хасуурита нютаг шэнги багахан юм. Тойроод байһан байгаалимнайшье зохёол соохи байгаалитай жэшэмээр.

Зохёолой гол геройнуудай нэгэн болохо Шаралдай үбгэн Харһан гол тухай иигэжэ бодомжолно: «Энээхэн Харһан минии багаһаа хойшо урдажал байдаг.

Эрье соохоноо, годирһон газартаа нугараад лэ... Хэды хүн уһаарнь амидарааб, хэды мал ундалааб! Теэд минии мэдэхэ саг соо хэды ехээр үерлэжэ, гай тодхор татааб!»

Манай Сэхир голнай урдажал байна, үерлэнэшье... Хоёр нютагай хүн зоной ажабайдалай нэгэл урасхалаар урдажал байһые, заримдаа годирон, зарим ушарта нугаран, заримдаа ехээр үерлэхэдэнь, гай тодхоршье үзэгдэнэ.

Тиигэбэшье ажабайдал үргэлжэлнэ. Үнгэрһэн жэлдэ Банзар Доржеев романай герой доктор Аюшатай Буда Шагдурович Гармаевые жэшэһэн байна. Харин би өөрынгөө нагаса Ринчин Гомбоевич Дашапиловые доктор Аюшатай зэргэсүүлхэ хүсэлтэйб. Юундэб гэхэдэ, манай нагаса баһал доктор Аюшадал дайнда хабаадаһан, аяар Берлин хүрэһэн дайшалхы габьяатай. Уг гарбалаараа һонирходог, ёһо заншалаа һайнаар мэдэдэг бултанда хүндэтэй таабай бэлэй.

Доктор Аюшын эсэгые Ринчин Гомбоевичой эсэгэтэй – Гомбо таабайтай жэшэмээр гэжэ ойлгооб. Юундэб гэхэдэ, Гомбо таабай 1880 ондо Алсаагай Шойдонойдо түрэһэн, олон үхибүүдтэй энэ айлай ууган хүбүүн байгаа.

Шойдонтон 3 хүбүүдтэй, 5 басагадтай байһан. Доктор Аюшын эсэгэдэл адли Шойдон таабай хэлэ аманда бэрхэ, шуран хүн байһан. Мори шаргаар Түнхэн орожо, арһа шүрбэһэеэ талха таряан болгодог байгаа. Манай Далахайһаа баруун хойшо Сэхир, Бэлшэр голнуудаар саашалжа. Шаргын дабаа дабаад, Түнхэнэй Хонгор уула хүрэдэг харгы мүнөөшье бии. 1991 ондо үнгэргэгдэһэн хонгоодорнуудай найрта хэдэн хүн морёор Түнхэн ошоһон, мүн Санагада үнгэргэгдэһэн уулзалгада Түнхэнһөө хазаар морёор хэдэн хүн орожо ерээ бэлэй.

- Доктор Аюшын Таряаша һүүлэй жэлнүүдтэ таряа хуряалгада ходо түрүүлдэг, нилээд нэрэтэй болонхой. Ялагархан нэгэ медаль нёдондо абаа, – гэжэ автор бэшэнэ. Тиихэдэ минии таабайшье үбһэ, зелёнко хуряалгада яһала ябаһан,олон тоото грамота, бэлэгүүдтэ хүртэһэн. 3-дахи үеын хүнүүдтэ, Үнсэгтын һаалишад Ханда Мэдэгма хоёр оролсоно. Эдэ хоёр һаалишадтай өөрынгөө Вера тээбиие зэргэсүүлнэб. Вера тээби олон жэлдэ Хабарзаанай һаалиин фермэдэ хүдэлһэн юм.

Ардан Ангархаев зохёолоо «Мүнхэ ногоон хасуури» гэжэ нэрлэнэ. Теэд мүнхэ ногоон ургамалнууд олон ха юм. Тоолобол, хасуури, жодоо, хуша, нарһан, арса, һангизай. Би өөрынгөө нютагай хүнүүдые барьягар бүдүүн хушануудтай зэргэсүүлхэеэ һананаб. Хуша модой баһал хасуури шэнги мүнхэ ногоон. Хуша модон хасуурида ороходоо, хүнүүдтэ туһатай, ехэ хүндэтэй, юундэб гэхэдэ, һамар үгэнэ. Урашуулай эгээл дуратай модон гээшэ.

Манай үбгэ эсэгэнэрэй нэрэнүүд, хэһэн хэрэгүүд баһал мүнхэ ногоон хасуури шэнги хододоо мүнхэ. Үбһэ эсэгэнэрэйнгээ нэрэнүүдые хүбүүдынь, ашанарынь, гушанарынь хододоо дурдан, омогорхон ябахал. Ардан Ангархаевай геройнуудай нэрэнүүд хэтэдээ мүнхэрэн үлөө. Манайшье үбгэ эсэгэнэрэй нэрэнүүд баһал мартагдахагүй. Тиихэдээ хүн мүнхэ гэһэн бодол зүб гү? Хүнэй хэһэн хэрэг баһал мүнхэ бэшэ гү?

Түмэн ТАРБАЕВ,
Дабаатын дунда
һургуулиин
9-дэхи классай һурагша

Лубсан ЦЫРЕНОВ

Шанга шэдитэй заарин

Мянга юһэн зуун гушаад гаран оноор манай аймагай доодо талын нютагта болоһон ушар колхозой һаалиин фермэ дээрэ гурбан эхэнэр, залуу һаалишад, нэгэ харуулшан үбгэжөөл, эрэ хүн ажаллажа байгаа. Ахалагша һаалишан комсомолка.

Нэгэтэ зунай халуун үдэр эмээл моритой эрэ хүн хашаанай газаа ерээд хашхарба хаш: «Ехэ ундаа хүрөөд ябанаб, һаалишад һайн боложо, нэгэ аяга хүрэнгэ гү, үгышье һаа тараг асаржа уулгыт даа».

Комсомолой һаалиин ударидагша, тэрэ моритой хүе харамсаараа таняад:

«Совет засагта эсэргүүсэһэн лама ба бөөнэртэ», – гэжэ хашхараад, нэгэ шанага уһа абажа гараад, урдаһаань уһаараа шэдэжэрхибэ. Тэрэ эрэ хүн ехэ шанга заарин хүн байһан, саашаа морёороо харайлгахадаа:

«Үзүүлхэб таанадые!» – гэжэ хашхараад ябашоо бэлэй. Зай тиигээд орой болоһон хойно тэрэ фермэ дээрэ байһан зон үзэжэ эхилбэ. Харуулшан үбгэн сахюур буутай унтажа байгаад, бодоод юу юугээр ламатажа оробо, һаалишадаа унтуулбагүй. Үбгэн дасан дуганаар ябаагүй, хубарагшье бэшэ, хайшан гээд ламатаха юм гэжэ залуу басагад өөһэд хоорондоо шэбэр-һабир гэлдэбэд. Нойр юу хүрэхэ һэм. Хахад һүни дурдур гэжэ байтарынь, ахалагша комсомол һаалишан бодоод һүхирбэ:

«Бодогты, үнеэдээ һааял, мүнөө болотор, юундэ унтажа байнат!»

Гурбуулаа һуулга, һабаяа баряад гарабад. Тугалнуудынь хэбтэһэн зандаа, юрэдөө бодожо үгэбэгүй, сохижо бодхоожо ябаад, одо мүшэ харахадань, оройдоол хахад һүни байхые ойлгоод:

«Халаг, яажа байна гээшэбибди», – гэлдээд, гэртээ орожо унтахаяа хэбтэхэдэнь, харуулшан үбгэнэй шангаар ламатахадань, ямар хүнэй нойр хүрэхэб даа. Зай нэгэ үдэр үнгэрөө, хоёрдохи һүни нэгэ һаалишанай унтажа хэбтэгэр, дээгүүрнь хатуу туруутай амитан толгойһоонь хүл хүрэтэрнь гүйгөөд үгы болошобо.

«Юун боложо байнаб?» – гээд, һарын гэрэлдэ харахадань, ута таг доронь сагаахан эшэгэн харагдаад үгы болошобо. Тиигээд тэрэ һаалишан муудажа бэшэндээ хашхарба:

«Уһа уулгыт даа, муудажа байнаб». Уһа уулгажа бараг болгоод, тэрэ һүни үнгэрбэ.

Гурбадахи һүни баһал үбгэжөөл үглөө болотор ламатаба. Һаалишад гурбуулаа орон дээрээ айһандаа шэшэрэлдэжэ һуухадаа: «Үнэхөөрөө энэ абгаймнай ухаан муудаа, колхозойнгоо конторо ошожо, ондоо харуулшаниие асаруулхамнай гү?» – гэлдэбэд. Үглөөгүүр үбгэмнай дэмырһэн юумэндэл, нюур гараа угаагаад, гэртээ орожо даруухан зангаараа, замбаа тоһотой худхаад сайлажа һуухадань, һаалишад хэлэбэ:

«Абгаймнай гурбан һүни ехээр ламатаат, хубараг бэшэ байгаад, ламын ном хаанаһаа мэдэхэ байгаабта?» Үбгэн иимэ юумэ дуулахадаа гайхаад:

«Юугээ хэлэнэт, битнай ламын ном гээшые огто мэдэхэгүй, хубарагшье бэшэ хүн гээшэлби. Үгы даа, би ламатаагүйб. Ламатабал манаха байгааб», – гэбэ ха. Зунай халуунда ахалагша комсомол һаалишан арһан дэгэлээ хатаахаяа газаа үлгэбэ. Үдынь һүүлдэ газаа гаража, дэгэлээ абахаа гарахадань, нэгэ буруун дэгэлдэнь собхоржо байба. Харуулшан үбгэн энээниие хараад:

«Муул юумэ болохые энэ буруун үлгөөтэй хубсаһанда собхорбо», – гэбэ. Комсомол басаган: «Урданай юумэн ула болоо, мүнөө совет засаг ха юм», – гээд дэгэлээ абаад, гэртээ оробо. Нүгөө һаалишаниинь үбгэнэй хэлэхые дуулаад, сагаан эдеэнэй дээжэ абаад, тоһо сүсэгэй бэлэгтэй, морёороо заринда ошожо мүргэбэ: «Бидэ танда муу юумэ хээгүйбди. Мандаа туһалыт даа. Комсомол ударидагшамнай танай урдаһаа уһа шэдээ бэлэй», – гэжэ хэлэбэ. Ехэ заарин хэлэһэн юм гэлсэгшэ:

«Таанадые шогложо яахам бииб. Комсомол ударигша һаалишаниие үзүүлхэб». Тиигээдшье тэрэ фермэ дээрэ дэлхэйн юумэд харагдахаяа болёо. Харуулшан үбгэн ламатахаяашье болижо, амгалан тайбан байдал тохёолдобо. Комсомол дарга нютагтаа ерээд, суглаанда һуужа байтараа муудажа унаад, хэбтэриин болоһон юм. Иимэ аймшагтай ушар болоһон юм даа. Дэлхэй дээрэ хүн зондо туһалжа ябахаһаа үлүү буян үгы. Дайнай һүүлдэ Сахир һууриндаа паспортна столдо хүдэлжэ байхадам сүлэлгэһөө нэгэ хүн ерээд, намдаа документ хэжэ үгыш даа, бэрэ һайн боложо. Тиимэ саарһа үгы байгаа һаань дахин сүлэлгэдэ ябуулха гэхэдэнь. Нэгэшье арсангүй хээд үгөө һэм. Тэрэ хүмни намдаа:

«Туһалһан хадаш ута наһатай, амандаа хэшэгтэй ябахыень заһал хэхэб», – гээ һэн. «Тэрэл хүндэ туһалһандаа үндэр наһа абажа һуунаб – гэжэ манагшаб», – гээд, хүгшөөдэй энэ хөөрөө дүүргээ бэлэй.

Мэдэлшэ дала

Урда сагта мэргэн үзэлшэ хүнүүд угаа олон байһан. Һайн үзэдэг хүнүүд хониной дала хэрэглэжэ шатаагаад, тон зүб хэлэдэг байһан байна. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай һүүлдэ болоһон ушар. Нэгэ нютагта угаа бэрхэ ангуушан байһан. Ангуушамнай агнахадаа хилэ гараад ерэдэг байһыень хилын харуулай дарганар мэдээд, ангуушаниие бариха гэжэ оролдобошье, барижа шададаггүй байгаа. Нэгэтэ агнуурида гараба гэжэ мэдээд, гэрэйнь газаа нэгэ сэрэгшые табяад, өөдөө ябаха газарнуудаарнь нэгэ хоёр сэрэгшэдые элыгээжэ, харгыень хуул тооной хаагаад байхадань, ангуушан дала шатаажа үзөөд, ямар харгыгаар гү, али зүргөөр урагшатай байнаб гэжэ мэдээд, баригдангүй сэлеэндээ ерээд, дүтынгөө ойрхи хамаатанда ерэжэ ашаагаа буулгаад, мориёо горхондо абаашажа угаагаад, һула табяад, өөрөө газаагаа ерэхэдэнь газаань сэрэгшэ байба. Тэрэ һэмээхэн сонхоороо орожо унташаба.

Үглөөгүүр эртэ хилын харуулай дарганар ангуушаниие барихаяа ерэбэ. Гэртэнь орожо ангуушанда:

«Хэзээ агнуурилаа ерээбши?», – гэжэ һурахадань, ангуушан урдаһаань:

«Би хэзээ агнахаяа гарахан хүн бииб. Би гэртээл байнаб. Моримни бэлшэһэнээ һаял газаагаа ерээд байна ха юм. Харыт!», – гэжэ хэлээд сонхо руугаа зааба. «Нээрээшье, мориниинь эсэһэн сусаһан бэшэл?», – гэжэ нэгэ офицер хараад, ноёндоо хэлэбэ. Хилын дарганар амбаар ба үлүү гэртэнь орожо хараад, юушье олонгүй гаража ошоо бэлэй. Һая болотор дала хаража мэдэхэ олон хүнүүд байһан байна. Совхозой үедэ модо бэлдэжэ байгаад, нэгэ нүхэрөө буутай ха юмши, агнаад ерыш, гүрөөһэнэй мяха эдижэ үзэхэ байгаабди, гэхэдэмнай:

«Мүнөө болохогүй, ан алагдахагүй байна», – гэжэ хэлэхэдэнь, бэшэниинь: - энэмнай зүрхэ алдаад, иигэнэ гү даа, – гэжэ досоогоо һанаад, саашаа нүхэрһөөнь болоходонь, буутай хүн буршыжа:

«Юушье мэдэхэгүй золигууд байнат даа», – гээд уруугаа хараба. Эртэ үглөөгүүр буутай хүбүүмнай бодожо сайгаа уугаад, нэгэ залуу хүбүүндэ мори баряад:

«Эмээллэ», – гэжэ захирба. Нүгөө хүбүүндэ:

«Тээ саана модондо үлгөөтэй нэгэ дала хоюулаа харахабди, тэрэниие абаад ерэ», – гэжэ хэлэбэ.

«Морин бэлэн болоо», – гээд залуу хүбүүн ороод ерэбэ. Нүгөө хүбүүн ногооршоһон дала баряад ороходонь, ангуушан тэрэ далыень галда шатаагаад анхарал-тайгаар шэртгэжэ, гараараа бута татаат:

«Оройдоо тогоондоо уһа бусалгаад байгаарайт», – гэжэ хэлээд, мориндоо мордоод ябашаба. Зарим хүбүүднай:

«Энэмнай заарин болоһондоо, захираад ябашаба. Мандаа би дала мэдэхэб гэжэ худалаар дала шатаагаад харана гү, ойлгохынь аргагүй», – гэжэ шэбэр-һабир гэлдэбэд. Үдэшэлэн манай эгээ наһатай хүмнай:

«Тогоондоо уһа хээд табигты», – гэбэ. Шүүд табяад байхадамнай агнаһан хүбүүмнай, нээрэшье ехэ ашаатай бууба. Одоошье ангайн мяха эдижэ жаргаа бэлэйбди. Урданай юумэн үшөө ула болоогүй гэжэ олон нүхэднай мэдээ бэлэй.

Үнидэ Совет засагай байхада, Даагайн баруугаар Сэхир голой гараса гараад, хойто талын нугын дүхүү һая болотор үбһэнэй отог байгша һэн. Тэрэ отогой дүхүү нэгэ шэрэнги ургажа байһан юм. Шэрэнгиие нэгэ хүн һүхөөр хахадтань хүрэгэр сабшаад орхиһон байгаа. Сабшагдаһан зомголынь газарһаа абаад, отогтоо ерэжэ, орой болоходонь галай гэрэлдэ, тэрэ зомгоохоо һайн галда харуулаад, харанхыда ошоод, хараходаш яларжа байдаг һэн. Тэрэ модоной зомгоолнууд фосфортой байһан юм. Бидэ багадаа тэрэ модоной зомгоолоор хүнүүдые айлгадаг бэлэйбди. Байгаалиин дуулдаагүй юумэн олон даа.

Тэрэ үедэ нэгэ бүтүү олон уһад ургажа байһан юм. Тэрэ уһадай хажууда ехээр ошохогүй, мүшэрыншье таһалжа болохогүй һэн. Эндэ урда сагта Ахуна гэжэ табан хүбүүтэй, айл байһан юм, ямаршье юумэн болоһон юм жадхадуулаад, табан хүбүүгээ алдаад, табан уһа ургуулһан түүхэтэй. 1950-аад оноор нэгэ хүн тэрэ уһадай хажууда ошоод, нэгэ нариихан уһыень һүхөөр тайража, дуугаржа шадахаа болишоһон юм гэжэ хэлсэгшэ. Тэдэ уһадта тэрэ гэһээр Ахунын табан уһан гэжэ нэрэ үгтэһэн байгаа. Мүнөөшье болотор тэдэ уһадые тайража болохогүй зандаа. ГРП-ээһээ саашаа ошоходо Сэхир голоо гараад Бузар-боомо гэжэ нэрэтэй газар эхилдэг. Эндэ урда сагта харгыда ябадаг зониие тоножо байдаг дээрмэшэдэй газар байһан юм. Сэхирынгээ баруун талада Тарбагатайнь үбэрнүүд эхилдэг. Тэрэ үбэртэ ангуушад агы олоод, тэрээн соо харахадань Будын шажанай номууд ба бурхад хадагалаатай байһан. Хоёрдохиёо олон хүнүүдые дахуулжа асараад, агыгаа олонгүй байһан ушарнууд яһала олон. Санагын дасанай һүнөөгдэхэдэ энэ агыда ном ба бурхадаа асаржа нюугаад, Ёнгорбой нютагай харын хатуу эзэд хаража байха гэжэ олдохогүйнь түлөө ном уншаад, ябаһан байгаа гэжэ хөөрэлдэгшэ.

Манай нютагта урда сагта телефоной утаһа татажа ябахадаа Пандар гэжэ уулада хоёр гурбан хүн Зандан модо хараһан байна. Хойто үдэрынь энэ ушараа хүдэлжэ байһан нүхэдтөө хэлээд, тэрэ модоо бэдэрээд олоогүй юм. Тэрэ хараһан гурбанһаа:

«Зандан модон хайшаа байдаг юм?» – гэжэ нүхэдынь һурабад. Тэдэ гурбуулаа үрдилдэн :

«Шэнэһэн модотой адлишуу байгаад, гансал намаатай юм» – гэжэ нэгэ зэргэ харюусаһан юм гэжэ хөөрэлдэгшэ. Байгаалиин нюусанууд нютаг бүхэндэ яһала олон.

Хандажап ***ЦЫРЕНОВ***

Байгаалиин һайханһаа булгата хангайм һолонготоно

(Үргэлжэл).

Һөөргөө доошоо буужа, Пандарайнгаа жалгада дүхэжэ ябахадань, үхибүүнэй бархирха абяан доро гол соohоо дуулдаха шэнги болобо.

Саашаа ябахадань, бүри шанга бархираанай абяан дуулдаба. Гармажабай нюрга руу хүйтэ даажа, боро хараан эхилжэ, бушуу түргэн доошоо орожо шагнаархадань, юумэн дуулдабагүй. Модон соohоо гарахадань, зүрхэниинь ехээр сохихоёо болижо, айһандаа тамхияашье татахаяа мартаад ябаһанаа, тамхияа гаргажа татаба. Морёо унажа Сэхир уhаа гараад, гэртээ шарай алдашаһан юумэн орожо ерээ һэн. Нүхэдтөө энэ дуулаһан ушараа зугаалхадань, нэгэ нүхэрынь үнэгэн нохой шэнгеэр хусадаг юм, үшөө үхибүүн шэнгеэр бархирха абяа гаргадаг юумэл гээ һэн. Иимэ юумэ дуулажашье үзөөгүй, энэ зугаалһан юумэндэнь үнэншөөгүй һэн. Үдэшын хоол эдижэ дүүргээд, бултаа унтаа һэн. Гармажабай үглөөгүүр газаа гарахадань, нэгэ багашаг хирмаг саһан орожо дууhаад байгаа һэн. Бушуухан хубсалжа гараад, морёо барижа, уhаа гаража морёо уяад, үсэгэлдэр ябаһан газараараа ябажа, үбэртэшье гүрөөһэн харагдабагүй. Доошоо гол руу буужа, үсэгэлдэрэйнгөө абяа гараһан зүг тээшэ ошожо ябахадань, саһан дээгүүр заахан үхибүүнэй мүр хаража, сошоһондоо үһэниинь малгайтаяа үргэгдэшэхэ шэнги болоо һэн, гэжэ зугаалагша һэн. Тэрэ мүрөө байн лаблажа хараад, энэ мүрөө дахаад ябахадань, нэгэ хотогор доро майханһаа утаан бушхажа гаража байгаа һэн. Майхан соо ороходонь Намсарай нүхэрынь, һамганиинь үхибүүдээрээ эдеэлжэ һуубад. Хоёр нүхэд үнинэй бэе бэеэ харалсаагүй, шүүд гэжэ бэе бэеэ таняа һэн. Дайнһаа урид ехэ танил байһан, хори гаран жэл үнгэрһэн байгаа ха юм даа. Һөөргөө байрадаа ошожо, энэ ушараа зугаалжа үгөө һэн.

Үрэжэлтэй һайхан ногоон дэлхэйе һалбаруулһан, зүүн зүгэй наран мандажа, харанхые тараан, ашата туяагаараа тэдхэжэ, амитан бүхэниие жаргуулагша юм. Ая гангын хангал соо умбажа ябаһандаа, хангай дайдынгаа арюухан хангал соо жаргалай һайханиие үзэжэ ябаһандаа, энхэргэн зөөлэн байгаалимнай, эхын энэрхы сэдьхэл доро байһан, хүүгэн мэтэ сэбэр арюухан, алтан наранай гэрэлдэ хэзээдэшье амгалан тэнюунээр һалбаран хүгжэнэ. Хүн бүхэн хомхой хобдогһоо бэеэ зайсуулжа, хомхой сэдьхэлгүй ябахые Будда бурхан хүсэһэн юм. Харанхы мунхагһаа бэеэ зайсуулжа, бэе бэедээ ниигүүлэсхы дулааханаар хандажа ябахыень хүнүүдтэ хүсэһэн юм. Бурхан һөөргөө эрьежэ ерэһээр хорин таба, зургаан жэл боложо байна. Бурхан һөөргөө эрьехэдээ ехэ хатуу байдаг юм. Ехэ наринаар бэеэ абажа ябаха ёһотойл юм даа. Нэгэ рабжуун үнгэржэ, бурхан һөөргөө эрьежэ, энхэрэлынь, хайра үршөөлынь заха хизааргүй бадаржа, хүн бүхэн ехэ бэлигтэ хүртэхын тула, муу нүгэлһөө бэеэ зайсуулжа, һанаһанаа абажа байхыень хүсэдэг юм. Бэедээ амгалан байдал тахижа, али болохоhоо айхагүйл хүнүүдтэ хүсэһэн юм. Бурханай бии болоходо, ехэ эрдэм бэлигтэй үхибүүд мүндэлнэ. Гушаад онhоо урид түрэһэн улад ехэ бэлигтэй, алдар солоор нютаг нугаяа нэрлүүлжэ ябаһан байна. Манай буряад зон ехэ хүндэмүүшэ, ажалша бэрхэ, үнэн зүрхэнһөө ороолдожо ябагша юм. Байгаалиин үзэмжэ соо түрөөд, ухаан

бодолоороо ойлгожо, архи тамхи уужа ябангүйгөөр, үри хүүгэдэйнгөө дулаахан дүхэриг соо жаргажа ябабал, хуу юумэн тэгшэ арюуханаар ябахал юм даа. Үхибүүд юһэ хүрэтэрөө бурханай энхэрэл доро ябадаг юм. Бурхан эхэ эсэгэ мэтээр хүүгэдтэ хандажа, булта тэдэнэй төөрилгын далайе гаталжа гарахые хүсэнэ. Хүн бүхэн хүүгэдэйнгөө одо заяае наран мэтэ мандуулжа ябабал, үнэн сагаан харгыниинь хододоо арюухан, юумэн бүхэниинь бүтэсэтэй, олзотой омогтой ябаха.

Урда сагта олон үхибүүтэй ехэ мэргэн үзэлшэ бөө хүн ажаһуугаа һэн. Үбдэһэн, ядарһан зондоо туһа хүргэдэг, үдэр, һүнигүй залалганда ябадаг һэн. Тэрэнэй үгыдэ нэгэ муу һанаатай баян, хоротой ургамалай үндэһэ үхибүүдтэнь эдюулжэ ехээр үбшэлүүлбэ. Мэргэн сэсэн бөө энэ юумын хуу ойлгожо, гэртээ бусахадаа ехэ эди шэди харуулжа, хүмүүжүүлгэ һайтай үхибүүдынь эдэгэбэ, харин үгэ дууладаггүй, журамгүйшуулынь эдэгэжэ үгэбэгүй. Муу һанаатай баянай ганса хүбүүниинь ехээр үбдэшэбэ. Энэ баян хаа-яагүй ябажа, ехэ мэргэн хүнүүдтэ үзүүлхэдэнь, хажуудаа һуһан ехэ мэргэн хүн эдэгээхэ байна гээ һэн. Заримашуулынь иигэжэ айладхаһан, уур сухалааа уур нюдүүр соо хэжэ нюдөөрэй, үжэнхэй һанаагаа үрмэшөө һаажа, үрмэ тогтосорын бэлмэр соо бүлэбэлыш таража үгы болохо, янгууша болбол, ямаанай мяха эдибэлыш, эдэ юумэншни хуу үгы боложо, саб сагаахан һанаатай болоходош, хүбүүншни һайн болохо.

Хомхой хобдог баян аргаа барагдахадаа, энэ хүршэ бөөгөө ехэ аргадажа, гэртээ урижа, юһэн үнгын модонуудые асаруулжа:

«Энэ хүбүүгыш харганайгаар шабхуурдаа һаалмни үбшэниинь үгы болохо», – гээ һэн. Гурбан үнгын шулуу улайтарынь халаагаад, бусалжа байһан тогоон соо юһэн үнгын модоор хэһэн харганайгаа шиихаад, энэ хүбүүгынь шабхадажа, гурбан үнгын шулуун дээрэ угаалга хэхэдэнь, хүбүүниинь һайн болоһон. Бөөгэй гэртээ ерэхэдэнь, үбшэлһэн үхибүүдынь һайн болошоһон байгаа. Энээнһээ хойшо баян хүнүүдтэ муу юумэ хэхэеэ болижо, хүн зонһоо хэзээшье ехэ боложо шадахагүй юм даа, гэжэ ойлгожо абаа һэн. Нютаг зондоо туһа хэжэ, хүн бүхэниие өөртээе адли баян болгожо ябахадань, баянай зөөриниинь ехэ боложо, ойр тойронгоо алдар суутай болоо һэн.

Бөө угтай уладай наһанайнь хэм ерэжэ, (40-50-60 һаа дабаад) онгонуудынь ерэдэг байгаа. Манай ёнгорбойгоорхин ехэ дээдын бөө угтай Бурхан төөбиинһөө тараһан юумэбди. Нютаг зоной арюухан сэбэрээр ябахада, эдэ угай онгонуудынь эршэ хүсэ ехэтэйгээр ерэдэг. Хүн зонойл түлөө ехэ бөө, удаган мүндэлжэ, хадынгаа ехэ эзэдэй жолоошон болоно. Хүн зоной хэрэг бүтээнэ, архи тамхи уужа ябахадань, хадын эзэд дурагүйдэдэг.

Нютагайнгаа аха захатаниие хүндэлжэ ябахадань, Хүүхэн-Бүмбэй ехэ омогорхожо, абгай талым, ойрхи хамаатаниим хүндэлнэ гэжэ ехэ баярлахадань, зоной хэрэг һайн бүтэдэг. Ёнгорбой соо эгээ ехэ улад болоно. Һарни таабайн захяа соо иигэжэ бэшээтэй байһан юм. Һарни таабайн, таабайниинь дүрбэн тэгшэ ехэ заарин Москвин захяа байһан байна.

Архи тамхи уужа ябаагүй арад, үндэр заяатай, дээдын ехэ үршөөлтэй, ута наһатай, удаан жаргал эдлэдэг юм. Архи тамхида ороһон арад, энэ дэлхэйһээ халин үгы болохо гэжэ урданай түүхэдэ байһан юм.

Гайхалтай һонин юун бэ гэхэдэ, урданай үбгэд хүгшэд гушаад оной сэмүүн сагые, дайнай хатууе бэе дээрэ үзөөшье һаа, залууһаань адуу малайнгаа шэмэ аарса, хүрэнгэ, тараг, хурууд эдижэ ябаһандаа, даб гэһэн үбшэндэ диилдэдэггүй, хүдэр бэетэй ябажа, хаташаһан аарюул шүдэнэйнгөө нижаганасар жажалжа ябахада, шүдэндэ ехэ һайн, бэедыш туһатай байдаг.

Манай хүдөөгэй Ёнгорбойн арюухан газарай үндэһөөр хоол хэхэдэ, хэды ехэ бэендэ туһатайень мэдэжэ эдихэ, гэшхэнэй, мэхээр, азарганай, гүгэһэн, ямаахайн үндэһэн, сагаан тибһэн, намарай һайхан сагта шара тибһэ суглуулаад, һүн соо бусалгаад эдижэ бүхэжэһэн хадаа, архи тамхи бэендээ халдаангүй ябаһандаа, нюдэнэй һулархые, үе мүсын муудахые мэдэнгүй ута наһа наһалжа, буурал сагаан үбгэд, төөбиинэр боложо, үри хүүгэдтээ, нютаг зондоо һайн һайхан үреэл айладхажа мордоһон юм даа. Баабгайн домхи, хүдэриин ларза хүн бүхэн хэрэглэдэг һэн. Мүнөө хүдэри хомор болоо. Эрэ хүдэриин үнгэлэй ехэ сэн ехэтэй, аралжаа наймаашадта худалдажа хуу бараа. Урдандаа хүнэй үбдэхэдэ эм дом хо-

мор байгша һэн. Минии багада үхибүүдэй ханяахада хара сайтай ларза уулгахадань, бушуу һайн болодог һэн. Баабгайн домхи хүртэжэ ябаһан зондо, хото хоолойн үбшэн хүрэдэггүй юм. Наһан соогоо агнажа ябаһан Гонгор таабай домхиие табан хоног соо хүртөөд, дахин гурбан жэл болоод хүртэхэм, гэжэ Шара-Азаргын суутай эмшэн Ёндон Будаевич хэлэһэн юм гээ һэн. Ёндон Будаевич Санагын дасанда ном шудалжа, түбэд эмшэнэй һахил хүртэһэн юм. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда ябахадаа эмшэнээр ябажа ерээд, Хяагтын эмшэнэй һургуули дүүргэһэн намтартай хадаа, элдэб ногоо суглуулжа хатаагаад, үнгэ бүриин эмтэй холижо, эм хэдэг һэн. Энэ эмээ заахан сааріан соо хэжэ байхын хараа һэм. Урда сагта энэ газарта хуһан ургаагүй, ехэ дулаан газар байһан гэлсэдэг. Хонгоодор зоной ерэжэ һуухые зүгнэһэн хуһан юм. Хуһан модон хүндэ тон ехэ туһатай юм. Урда сагта хуһанай ургажа эхилхэдэ, Хэрхэс (Киргиз) Хунгаарнууд (Венгер) арад ажаһуужа байһанаа эндэһээ нүүжэ ябашаһан гэлсэдэг.

«Хуһан модоной ургахада хонгоодор зон ерэжэ һууха юм», – гэжэ ехэ гэгээн уладынь хэлэһэн юм гэлсэгшэ. Тэрэ сагһаа хойшо хонгоодор зон Буха ноён, Будлан хатан эжыдээ буха барижа һэтэрлэжэ, хуһан модон сэргэдэнь гурба дахин гороо хүүлнэбди, бухынгаа нюрган дээрэ төөриг табижа гороо хэхэдэнь, төөригэй өөдөө хаража унахада ехэ һайн юм. Төөриг гээшэ хуһанай улхаар хэгдэһэн аяга юм. Тэрэ аягаараа сэржэмээ үргэдэг. Модон аяга, шанага хэхэдээ улханаар малтажа бүтээдэг юм. Улхана гээшэ хоёр тээгээ эритэй тохигор зэмсэг юм. Бортодо Улханын аршаан бии. Үбшэ хабшангыш улханаар малтажа хаяһантай жэшээтэй гэжэ ойлгохоор юм. Хуһан модон Хонгоодор зоной заяашаниинь болоно. Буха ноёной дурдалга соо баруун урдаһаа заларша ерээ бэлэйт гэжэ түүрээдэг.

Баруун урда зүгһөө заларһан
Буха Ноён Баабай
Хун шубуун гарбалтай
Хуһан модон сэргэтэй
Хонгоодор угай удха
болоһон
Табан хушуун малай
Заяашаниинь болоо һэн та.
Замгүй газарта,
зам гаргажа заларба.
Алтан дэлхэй эрьюулжэ,
Алма һайхан эбэрээрээ
Дээдэ замбиие зураһаар
Аса һайхан туруугаараа
Алтан дэлхэйе зурамаар,
Үшэ абаха наһандаа
Үнэн хүнэй манаандал
Үүлэн соогуур гүйлгэдэг,
Нэмэргэ шэнги
һорьмоһотой
Номо шэнги нидхэтэй
Барас шэнги балсантай
Наран шэнги хурса
* Һара шэнги һайхан*
Саһан сагаан сэдьхэлтэй
Сахилгаан мэтэ харасатай
Буха Ноён Баабай

Будлан хатан эжы, – гэжэ дурдалгада ородог юм.

«Хонгоодорой аха заха удамаршан болоно. Манай элинсэгүүд баруун урдаһаа ерэһэн болоно. Ехэ харын шажантай, хүхэ мүнхэ тэнгэриин бурханай дангинаһаа тараһан хонгоодор зон. Энэ дэлхэйдэ аяар холын юртэмсэһөө хэдэн үе дамжажа ерэһэн юм», – гэжэ хуушан түүхэ уншаһан үбгэд зугаалдагша һэн. Бөө улад тайлган бүхэндэ зүүлэгшэндээ хара сай, хара моришье баридаг, хара зурам үлгэдэг юм. Зүүлэгшэн хаана, ямар юртэмсэдэ үргэгшэ юм, гэжэ хүн зон ойлгодоггүй, Зүүлэгшэндэ үргэхэдэ, хүн зоной элшэ хүсэниинь шанар һайтай болодог, муу элшыень үгы хэжэ, хуу тэгшэ һайхан болодог юм. Зүүлэгшэмнай ородоор «Чёрная дыра» гэгшэ юм. Мүнөө бүхы дэлхэйн эрдэмтэд «гравитационно волна» бии юм, гэжэ шэнжэлжэ ойлгожо байна. Урданай ехэ эрдэмтэй Энштэйн зуун жэлэй урда тээ мэдээд байһан гэлсэдэг. Бөө уттан хэдэн хүн мянган жэлһээ урид дурдалгадаа дурдажа, мүнөөшье дурдадаг.

Зүүн зүгэй
Зүһэ буруу дайдадаа
Нүхэн хара
Нарагүй балай дайдынхида
Һүүлгүй моритондоо
Һүүлээр ехэ бэетэндээ
Абайма ехэ баатартаа
Асари ехэ хүсэтэндөө –

гэжэ дурдалгада ородог юм.

Би зааханһаань бурханда мүргэжэл ябагша һэм. Заахан ябахадаа төөбиитэсэ аршаанда ходо гарадаг байгааб. Төө биимни хуу заажа, иигэжэл мүргэжэ ябаха юм гэжэ хэлэгшэ һэн. Бэлшэр нютагтаа һуухадаа, Ехэ обоогой үбэрэй доогуур шабараар шудхаһан бурханууд олон газарта обоолоотой байгша һэн. Эдэ бурхадые хаанаһаа асаржа табиһан юм, гэжэ хүнүүдһээ һурахадам, мэдэхэгүй байһан юм. Заахан үхибүүд эдэ бурханууудаар наадажа һуугша һэн. Би орой болоходо эдэ бурхадые заахан түёнсог соо хэжэ, обоогой баруун ехэ хабсагайн доро зөөжэ абаашаа һэм. Һүүлдэ томохон болоод ябахадаа, обоо тахихаяа ошоходонь ошолсожо, тэдэ

бурхануудаа харахадам үгы байгаа һэн. Би бага ябахадаа ехэ үбдэхэ, үхибүүдээршье наадаха тэнхээгүй ябагша һэм. Үбһэнэй түлэг дунда ябажа байхада, ехээр үбдөөд, нэгэ мэдээ ороод харахадам хэншье үгы, үбһэшэд һаял эдеэлээд ябаһан байгаа. Гал харахадам, һаял залирша байгаа һэн. Хэбтэжэ байтарым ехэ гоё хүгжэм зэдэлжэ, шүүд гэжэ бодожо харахадам юуншье үгы, саана холо морин косилкоо заһажа байһан хүн алхаараа тоншохоһоон ондоо хүншье харагдаагүй, үхибүүд хуу уһанда шунгахаяа ябашаһан байгаа. Һөөргөө гэртээ ороходом, бүри шангаар хүгжэм суурьятажа дуулдаа һэн. Би гайхаһандаа дахин газаа гарахадам юуншье үгы, һөөргөө ороод, үглөөгүүр болотор унташоо һэм. Энээнһээ хойшо үбдэхэеэ болёод, бэем гэнтэ һайн болошоһон юм. «Иимэ хүгжэм хаанаһаа гараһан юм мүнөөшье болотор ойлгоогүйб. Бурхан тэнгэриин хүгжэм гү?» – гэжэ ухаандаа бодогшоб. Би өөрөө эхир байһан юумэб, тиигээд эхир үхибүүтэй юумэб. Намһаа доошо ибиимни гурба дахин эхир үхибүү үргэһэн юм. Хори гаран жэлэй саада тээ, Улаан-Үдэ ошожо Ябжанов Владимир бөөдэ орохо гэхэдэм, Түнхэнэйм аха, дүү болохо бөө Укоев Владимир намаяа хараад, оруулжа, якут бөөтэй танилсуулаа һэн. Бүхы азиин бөө мүргэлтэнэй суглаан болоһон байгаа. Ябжанов бөө якут бөөгөө гэртээ урижа, хүндэлжэ байгаа һэн. Якут бөө ехэ шанга шэдитэй, юумышни хуу мэдээд хэлэжэ үгөө һэн. Иимэ эхир хүүе нютагайш эзэн хаража ябаха, нүгөөдынь лусууд хаража ябаха табилантай юм гэжэ хэлээ һэн. Нэгэнэйшни үгы болбол, эдэ хоёр эзэдшни харалсажа ябаха юм гээ һэн. Иимэ хүнэй урдуур эхэнэр хүн гаража болохогүй, нютагай эзэн уурлаха юм гээ һэн. Дасанда һуража байһан эхир үхибүүдые эмшэ лама болгодог, ехэ баряша эрхы хургандаа эди шэдитэй долёобор хургандаа дом эмтэй юм гэжэ хүгшэн зон зугаалдагша һэн. Якут бөө хүндэлжэ, мянган түхэригтэй хахадые баряа һэн. Энэ хахадаа эндээ стол дээрэ табиха гэхэдэм, хаана хонохобши тэндээ уугаарай гээд хэлээ һэн. Улаан-Үдэһөө хии-мори арамнайлуулаад ерэжэ, Бэлшэрэйнгээ обоодо гаража, гал түлёод, юумэеэ гаргажа бэлдээд, обоогойнгоо шулуунда ошоходом, шэб шэнэ мүнгэн сүгэсэ ялалзажа байгаа һэн. Тэрэ сүгэсөөрөө һүү, сайгаа үргөөд, хии мориёо хиидхэхэдээ, иимэ тарни уншаха юм гэжэ Ивалгын дасанай лама бэшэжэ үгөө һэн. «Кунду сарваа дудуу базар аю хые суухаа» гэжэ аман соогоо шэбшээд хиидхээ һэм. Хойто үдэрынь Норбоев Алексей таабайгаа сагаалаад, энэ хараһан юумээ зугаалхадамни, энээниие шамда табиһан байгаа, абахал байгааш, дахин ошоходош үгы байхал даа гээ һэн. Хойто үдэрынь эртэхэн бодоод ошожо харахадам, үгы болошоһон байгаа һэн. Жэгтэй һонин юм даа, минии мүрһөө ондоо мүр үгы байгаа һэн. Саһан хайлаагүй, ондоо мүршье харагдаагүй, иимэ юумэ мэдэхэшье үгы ябааб. Адууд газар сабшажа, алта, мүнгэ гаргажа орхиһын абахал юм гээ һэн. Обоо дээрэһээ юумэ абахагүй, харюултай гэжэ һанагша байгааб.

Байгал далай – нангин далай
Буряад зонойм зэндэмэни
Бүхэдэлхэйн баялиг нөөсэ
Байгаалиин үзэмжэтэ газар
Барагдашагүй нюуса
дараантай юм даа
Баян даа Буряад оромнай.

Ехэ басагамни багшын дээдэ һургуули дүүргээд байхадань, одхон басаганайм эгэшэ багшын дээдэ һургуулида ороһон жэл, ехэ дулаан зун боложо, үбһөө августын хоринһоо урид сабшажа абаһан байгаабди. Энэ басаганайм хэшээлынь августын хорин дүрбэндэ эхилхэ байһан. Ябаха гэхэдэнь, мүнгэшье үгы байгаабди. Урда жэлынь һамаһан һайн гараа юм, энэ жэл һамаһан тааруушаг ургаа гэжэ хэлсээ һэн. Августын хорёодоор хушын сонсогой унажашье үгэхэгүй, үшөө дабирхай ехэтэй байдаг. Ондоо хайшан гэхэбши даа, хоёр басагадаа дахуулаад, һамаһанда гараа һэмди. Тэрэ жэл ехэ хуурай байжа, хүдөө хүбшэдэ уһан хоморшог байгаа һэн. Нэгэ газар һамаһа харахадамнай болохоор баржыжа ургаһан байгаа. Хүнэй нюдэн үшөө хомхой, энээнһээ саана, гурбан зуун алхамай саана, ошоод харахадамнай тааруушаг ургаһан байгаа. Үхибүүдни үлдөөбди гээд, эндээ һүүгээрээ сэржэм үргөөд, эдеэлжэ һуухадамнай, нэгэ багашаг үүлэнһээ бороон орожо, түрүүн хараһан газартамнай тэнгэри ехээр дуугаржа, тэрэ газартамнай мүндэр орожо, газар доһолжо байһан шэнги болоо һэн. Тэрэ газартамнай, сонсогойн булатар мүндэр ороһон байгаа. Энэ газартамнай нэрһэн, алирһан жэл бүхэндэ гарадаг һэн, эндээ би ходо ерэгшэ байгааб.

(Үргэлжэлынь удаадахи дугаарта).

Сэсэгма ГАРМАЕВА

Уянгын шүрэ

Нарай нялха үедэмни,
Найжалан байгааш
намайгаа,
Үдэр бүри шарайшалан,
Үбшэ хабшанһаа абаран.

Үбдэг дээрээ һуулгажа,
Эльгэ зүрхэндөө няажа,
Үндэн-үндэн толгойгым,
Үргөө бэлэйш, эжымни.

Үхибүүн гүлмэр
наһандам,
Үндын урган ябахадам,
Эжын досоо урматай,
Эгээл ябааш баяртай.

Хүүхэн заахан үридөө,
Хүнһээ дутуугүй
ябахымни,
Хамаг сэдьхэл зүрхэнһөө
Хүсэн ябааш, баарһамни.

Иимэ һайхан эжыгээ
Энхэрэн һанагшаб
хододоо,
Эхын сэдьхэлэй нимгэн
Эгээл мүнөө ойлгогдоо.

* * *

Элдин нютагай энгэртэ
Эртын хабар айлшална,
Үндэр номин огторгойдо
Үүлэд аргаахан
тамарна.

Алас холын газарһаа
Аянай шубууд бусаба,
Ангирай солгёо аялгаар
Аажам тала зэдэлбэ.

Уула майлын үбэрөөр
Үхэр малнууд бэлшэнэ,
Ургын аятай хангалаар
Үбэр боори анхилна.

Арюухан, дулаахан
хаһые,
Ажаглан байхада,
урматай;
Аажам хүдөө нютагта
Ажаһуухада хабатай.

* * *

Аляаһанай ниидэбэл,
дуулдамаар
Аажам шэмээгүй
үглөөгүүр
Арбагар-тарбагар
саһамнай
Аргаахан унана дураар.

Тала, дайда, гүбээнүүд
Танихаар бэшэ болоно.
Тобир тарган малнууд
Томоотой янзаар
эдеэлнэ.

Саһахан ороно, ороно,
Сэбэрхэн тойроод
болоно,
Хадамда гарахаа байһан
Хүүхэн-дүүхэй һануулна.

* * *

Хадаһаа эхилһэн горхон
Хүүен – шааян урдана,
Хабарай айлшалан
ерэһые
Хэлэхээ манда, шуумайна.
Баяртай пишаганана
хэбэртэй
Борохон заахан
борбилоохой,
Хүйтэн үбэлые
дабаһандаа,
Хүхижэ байгаа ёһотой.

Уян дэльбэтэй ургынууд,
Эртын хабарай
нүхэрнүүд,
Уула хадын хормойдо,
Угтан хабараа, гунхана.

Урихан үдэрэй туяанууд
Уян сэдьхэл бадаруулна,
Үлгын дуунай аялганууд
Үлзы жаргал үреэнэ.

* * *

Урда зүгһөө һалхилаад,
Үүлэд огторгой хушаба.
Үнгэрһэн юумэн
һанагдаад,
Үргэһэ зүүдэн һамшаба.

Хабарай амисхаал
мэдэгдэжэ,
Хайлажа эхилбэ
саһамнай.
Холоһоо уринэр
үзэгдэжэ,
Хүлгэн байба зүрхэмнэй.

Хара үүлэд намнагдажа,
Харагдан тэнгэри
захалба.
Һаруул бодол түрүүлжэ,
Һанаа сэдьхэл заһарба.

Үүлэгүй байг лэ огторгой
Улад зондо бултанда,
Арюун сэбэр бодолтой
Амгалан байхамнай
болтогой!

Редакциин хаяг: 671950, Буряад Улас Закаменск хото, Кировэй үйлсэ, 8-дахи гэр.	Эмхидхэн байгуулагша: Захааминай аймагай захиргаан		Толилолгонуудта үгтэһэн тоо ба баримтануудай, хүнэй, нютагай нэрэнүүдэй зүб бурууда авторнуудынь харюусалгатай.
	Редактор С.Б-О. Бальжурова суглуулан бүридхэжэ, алдуунуудые заһагша, ризограф дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемпилова.	Телефон, факс: 4-46-32 ород газетын редакторай, харюусалгата секретариин ба соносхолой – 4-30-54, буряадай – 4-45-85, компьютерна түбэй – 4-31-61, бухгалтериин – 4-30-37.	
Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.			Редакциин хараа үзэл авторнуудай һанал бодолтой зохилдонги бэшэ байжа магад.
Хэһэг 300. Индекс 59901	Хэблэлэй нэгэ хахад хуудаһан хэмжээтэй.		